Širší kontext výchovy předškolního dítěte v České republice

Soňa Koťátková

Abstrakt: Proměny rodiny – statistické údaje o mladých rodinách, role otce, sourozenectví, střídavá péče, mediální podíl ve výchově, snaha zajistit dítěti úspěch. Dítě v proměně mateřské školy – společné cíle školské reformy, přínos současného pojetí vrstevnické skupiny a výchova zaměřená na osobnost dítěte.

Klíčová slova: mladé rodiny, statistická data, role otce, sourozenectví, media, školská reforma, osobnostní orientace ve výchově

Abstract: Changes in the family – statistic data on young families, the role of the father, siblings, alternating care, the share of media in upbringing, the desire to see children succeed. The child in the changes of the nursery school – common goals of school reform, contribution of current idea of peer group and child-oriented education.

Key words: young families, statistic data, the role of the father, siblings, media, school reform, child-oriented education

Úvod

První polovina 90. let dvacátého století byla ve znamení okouzlení společnosti jinými hodnotami, než je založení rodiny spojené s výchovou dětí. Tehdy děti nebyly tím důležitým tématem pro veřejné debaty, byly zpochybněny mateřské školy jako vhodné místo pro výchovu dětí a skutečně se v nich počet dětí snížil. Nastal i postupný pokles porodnosti a stále více se uvažovalo o tom, zdali se mladí lidé vůbec chtějí odpoutat od všech možností, které se jim nabízejí, a mít děti, což by pro ně znamenalo změnit do značné míry život. Odhlédnout od sebe, od svých potřeb k potřebám druhého, a to s odpovědností a po značně dlouhou dobu.

V posledních deseti letech se dítě stalo určitým, společností sledovaným ukazatelem, protože vhled do hodnotového žebříčku mladých lidí a snižující se počet narozených dětí vyvolával obavy o zabezpečení budoucnosti naší společnosti. Spolu s tím také probíhalo vyhodnocování podmínek, které by mladým lidem více umožnily zakládat rodiny s dětmi. Snahy ekonomicky povzbudit a učinit dostupnější vlastní bydlení byl jistě jedním z důležitých

kroků po roce 2000, stejně tak jako určité věkové a morální dozrání mladé generace pro ochotu přivádět děti na svět.

V letošním roce, který v porodnosti překoná rok předcházející, se pro mladé ženy stalo moderní mít děti a uvidíme, jak skloubení všech nabízejících se možností ovlivní pojetí rodiny a její výchovné funkce a zda silnější dětská populace zaostří společensko-politickou pozornost na potřeby školství.

Výhled do budoucnosti však ukazuje, že jestliže dnes přivádějí na svět děti ženy ročníků 1973–1985 (tj. ženy ve věku 23–35 let, což je nejčastější reprodukční věk žen), za pět let, kdy to budou ročníky 1979–1990, lze v demografické prognóze očekávat snížení počtu narozených dětí hypoteticky o 1/3 a v prognóze deseti let (tj. ročníky žen 1983–1997) již bude pokles velmi výrazný – o 2/3 a více oproti současnému stavu, hrozí i návrat k nízkému stavu porodnosti, který byl na začátku roku 2000. Tyto úvahy ovšem mohou změnit mladí lidé, kteří případně přijdou trvale žít a pracovat do ČR.

Se současným posunem rodičovského věku mají mateřské školy možnost se setkávat se staršími rodiči a lze předpokládat jejich větší zodpovědnost oproti dřívější době, kdy bylo rodičům kolem dvaceti let.

Mateřské školy by se však také měly zorientovat a adekvátně reagovat na proměny vztahů v rodinách, např. na pozitivní i negativní dopady rovnoprávnosti ženy v plném rozsahu jejich práv, které vedou k větším požadavkům na přispění muže v dělbě práce i výchově dětí, a ta nemusí být v rodinném soužití uspokojivě zvládnuta. Vztahy v rodinách jsou ovlivňovány i vlastní existencí máločlenných rodin, které provázejí intenzivní citové reakce až protekcionismus a perfekcionismus ve vztahu k dětem.

Proměna výchovy v rodině se ukazuje i ve výsledném očekávání cíle výchovy, který má stále více podobu očekávání budoucího velmi úspěšného zapojení dítěte do života. Nalézt vhodný způsob působení na současné dítě není z těchto i dalších důvodů jednoduché a mateřská škola, která má ve svých cílech rodinu doplňovat, nemá situaci snadnou.

1. Širší souvislost rodinné výchovy předškolních dětí

Mladí lidé v posledních patnácti letech velmi zvažují zakládání rodiny s dětmi a jedno dítě bylo v letech 1995–2005 jejich běžným obrazem.

Mohli jsme také zaznamenávat více než kdy předtím dobrovolná rozhodnutí mladých žen nemít za svůj fertilní věk žádné dítě. Podobné postoje

Tabulka 1: *Formy soužití osob ve věku 18–34 let podle rodinného stavu (relativní četnost v % ve sloupcích)*

typ domácnosti	rodinný stav			celkem
	svobodný, rozvedený		ženatý/ vdaná	
	bez partnera	žijící s druhem/ družkou		
Domácnost jednotlivce	23,8	–	–	10,5
Pouze pár bez dětí	1,1	65,3	14,4	14,6
Pár s dětmi	29,3	26,5	71,9	47,7
Neúplná rodina	16,0	–	1,1	7,5
Pár bez dětí a dalšími členy	–	4,1	1,7	1,2
Pár s dětmi a dalšími členy	7,7	2,0	9,9	8,0
Neúplná rodina s dalšími čl.	3,9	2,0	–	1,9
Jiný typ	18,2		1,1	8,5
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0
N	181	49	181	411

byly sledovány v západoevropských zemích již v 80. letech minulého století. I když v současné době můžeme pozorovat změny ve prospěch druhých a dalších narozených dětí, je zde mnoho faktorů, které jsou nejspíše již trvale spojeny s proměnou představy kvalitního života mladých lidí (především žen). Do něho patří např. dobré profesní postavení, cestování a poznávání života ve svobodném stavu, preferování dvoukariérového manželství, co nejlepší ekonomické zabezpečení i přesvědčení, že rozhodnutí mít dítě je významně věcí ženy.

Ke změnám patří i velmi časté soužití muže a ženy bez uzavřeného manželství, jakési partnerské soužití nanečisto, jak bychom mohli nazvat společný život mladých lidí, kteří zatím nehodlají uzavřít klasickou podobu rodiny zakotvenou ve sňatku. Tento trend má své zastánce ve dvou směrech. Jedni zastávají názor, že na společné soužití nepotřebují sňatek, do manželství pak nevstupují ani tehdy, mají-li jedno i více dětí; druhá skupina počítá s manželstvím až v případě očekávaného dítěte. Pro statistické vyjádření není lehké přesněji zjistit počet mladých lidí s těmito postoji, ale v různých zdrojích se uvádí, že jich je mezi 25–30 % ve věku 23–35 let, tedy ve věku, kdy mladé ženy i muži nejčastěji do manželství vstupují a stávají se rodiči.

Národní zpráva o rodině (2004) uvádí tato čísla typů rodinného soužití. Je otázkou, zda nárůst partnerského nesezdaného spolužití prospívá k dozrání mladých lidí mimo svoji původní rodinu, přispívá k dotváření jejich větší samostatnosti a odpovědnosti, a nabízí se i další otázka, jestli v případě rozchodu takových dvojic, které už děti mají, je průběh méně dramatický, a tudíž více šetrný pro společné děti.

2. Manželství a rodičovství v číslech

Podívejme se na čísla ze statistického průřezu posledních třiceti let (1975 až 2005), které se týkají sňatků, rozvodů a narozených dětí.

Tabulka 2: *Statistický průřez posledních třiceti let*

	1975 Čechy a Morava	**1985** Čechy a Morava	**1995**	**2005**
Sňatky	97 373	80 653	54 957	51 829
Rozvody	26 154	30 489	31 135	31 228
Živě narozené děti	191 776	135 881	96 097	102 211
Úmrtnost do 1 roku	3 713	1 694	740	347
Potraty na 1 tis. obyvatel	7,6	9,6	6,0	3,9

(Statistická ročenka, 2006)

Nejvyšší měsíční počet nových oboustranně prvních manželství od června 1989 byl zaznamenán v červenci 2007: nevěsty v průměrném věku 29,9 a ženichové 32,8 (`www.czso.cz`).

V tabulce 2 vidíme **nárůst porodů** s výrazně **sníženou kojeneckou úmrtností** (zkvalitnění prenatální prevence a pediatrické péče), významně se **snižující potratovost**, což vypovídá o **plánovaném rodičovství**, tedy i zodpovědném chování budoucích rodičů, a **sníženém počtu narozených tzv. nechtěných dětí**, které s sebou nese zhoršené přijímání dítěte od počátku jeho života (Matějček, 2002a).

V tabulce 3 sledujeme **vysoký počet rozvodů ve vztahu k uzavřeným manželstvím** a převaha rozvedených manželství v 2. –8. (respektive 9.–14.) roce manželství, kdy můžeme předpokládat, že jimi budou zasaženy děti předškolního věku (a dále mladšího školního věku), a současně věk rozvádějících se žen i mužů potvrzují předpoklad dalšího hledání partnerských vztahů a vznikání široce strukturované rodiny, kde se ve vztahu k dětem proměňují především muži v roli otce. V okrajovém, ale přesto důležitém

Tabulka 3: *Rozvody ve vztahu k době trvání manželství*

2.– 8. rok manželství	7 600 rozvedených manželství
9.–14. rok manželství	7 218 rozvedených manželství
15.–19. rok manželství	5 521 rozvedených manželství

Nejčastější věk rozvádějících se žen

30–34 let	35–39 let	25–29 let
7 171	5 965	5 293

Nejčastější věk rozvádějících se mužů

30–34 let	35–39 let	40–44 let
6 277	6 027	5 547

(Statistická ročenka, 2006)

dopadu rozvodovosti, je třeba se zmínit i o ovlivnění primární socializace dítěte v kontextu širší rodiny, ve které probíhá nejprve přijetí a posléze vyčlenění některých příbuzných, např. prarodičů.

Poměr rozvodů k uzavřeným manželstvím a růstu porodnosti nás může přivést k otázce, **proč trvalost rodiny více neposiluje přítomnost otců u porodu,** která se stává skoro běžnou normou, v níž bychom mohli předpokládat, že posílí rodinnou soudržnost. Také není ověřené, zda se tito otcové intenzivněji svým dětem věnují i po rozvodu.

Mateřská škola, jako první ze školského systému musí reagovat na **populační růst, který koliduje s rušením tříd a mateřských škol** v 90. letech (zrušeno nebo omezeno bylo 36 % mateřských škol od roku 1992) i **na změny potřeb dětí z různých typů rodin a stylů výchovy**. Především v posledních třech letech už je populační nárůst ve třídách velmi znát a dopad – zvýšení limitu počtu dětí ve třídě oficiálně na 28 a v některých školách ještě i nad tento počet – je silně kontraproduktivní ve vztahu k zaváděným humanizujícím principům do současných mateřských škol.

3. Proměna sourozenecké struktury

Život dětí je dále ovlivňován následným zakládáním dalších partnerských soužití, což je společný znak, který nastává jak pro klasicky rozvedené rodiny, tak pro dvojice ukončující alternativní volné formy soužití. V obou

případech **jsou děti nejvíce zasaženy proměnami výchovných stylů při vstupu dalšího partnera** do vzniklé neúplné rodiny nebo při jejich časté výměně, která provází hledání vhodného životního partnera. Zde se v každodenním životě, se všemi nároky na jednotlivé členy rodinného nebo družebního seskupení, prověřuje nová struktura vzájemných vztahů, v nichž si partneři přivádějí do soužití svoje děti z minulých svazků a realizují své představy o výchově. Tak zde spolu žijí (ale i se proměňují) děti v sourozeneckém postavení vlastních a nevlastních sourozenců a často posléze i děti vzešlé z nového svazku. Aby nebylo dost všech komplikací, které plynou ze změn výchovných stylů a existence bližší, případně preferované citové vazby k některým dětem, musíme vzít v úvahu i nezanedbatelné výchovné vstupy jednoho z původních biologických rodičů, který již žije v jiném společenství. To vše je bezesporu pro každé dítě dost **nepřehledný vztahový a výchovný rámec** komplikující přijímání základních pravidel mezilidského soužití a jejich dodržování. Může pak být pro děti ztížené i akceptování určitých hranic pro chování v dalších skupinách mimo rodinu, např. u prarodičů, ale i v širší společnosti, např. v institucionální výchově.

4. Role otce a identifikace s ní

V naznačeném kontextu je třeba zmínit identifikaci dítěte **s otcem, který se častěji vyskytuje v různých variantách otcovské role**, a to např. ve vztahu ke svým původním dětem, dětem nové manželky a dětem s novou manželkou.

Vedle problému neúplné rodiny, kde otec buď úplně chybí, nebo se objevuje sporadicky, je také významným socializačním činitelem identifikace **s otcem, který se v průběhu života dítěte nově objevuje, ale zase mizí,** a tak zde působí často v krátkém čase **více mužů s dočasnou rolí otce**. Lze očekávat, že snaha o zrovnoprávnění mužů v porozvodové péči o děti, přivede i více žen do role proměňujících se nevlastních matek?

Proměnlivost struktury členů, a to především otců, v některých rodinách má i značný vliv na **obtíže ve shodě na hodnotách, které jsou výchovou předávány** a které mají často podobu:

- Rozporů v tom, jaké výchovné metody jsou vhodné a jaké ne.
- Kompenzování nepřítomnosti biologického rodiče materiálními dotacemi pro dítě a dohadování se o jejich vhodnosti a výšce.

- Využívání jakési doplňkové výchovy, kterou nabízí mediální svět (TV, video, DVD, počítač), který tak snímá z rodičů odpovědnost za jejich aktivní účast na výchově.
- Nejednotnost názorů na kvalitu soužití a trávení volného času (míra konzumních přístupů).

Vyslovené úvahy mohou mít na první pohled značně negativní obsah. Můžeme říci v souladu s Matějčkem (2002b), že **dítě předškolního věku má velkou schopnost adaptability** a plastičnosti (resilience), **ale je pro něj důležitá kvalita i množství prožitých pozitivních situací a láskyplných vztahů,** a to alespoň s jednou osobou. Předsudky a vyhodnocování spravedlivého – nespravedlivého jednání nejsou dítětem tohoto věku v zásadě ještě řešeny a není-li vystavováno nevhodnému chování, **přijímá proměny ve svém okolí relativně vstřícně a s velkou ochotou nalézt blízkost a spolupráci s novými členy rodinné skupiny**. Předškolní věk dítěte v neúplné rodině je relativně příznivější dobou pro nalezení vhodného partnera pro rodinné soužití než doba pozdější. Jak uvádí Matějček (1994), rozvod rodičů v dětském věku nejhůře přijímají děti kolem dvanáctého roku.

Podobné postoje se objevují také například u studentů, budoucích učitelů, jestliže s nimi hovoříme o zkušenostech z výchovy, např. v rámci sourozenectví. Mluví vyrovnaně o vlastních, nevlastních a částečně vlastních sourozencích jako o běžném stavu, který vztahově nerozlišují, speciálně vznikl-li již v předškolním nebo raně školním věku.

5. Střídavá péče – důsledky neznámé

Další proměnu v péči o dítě přináší v posledních několika letech zákonné zakotvení střídavé péče o dítěte po rozluce nebo rozvodu rodičů, která začíná být více využívána a chybí výzkumy pro vyhodnocení jejího průběhu, doby trvání, způsobu zakončení a především o procesu, který ji provází. Jistě je pozitivní, že je zde ošetřena větší možnost otců podílet se na výchově dítěte, ale například pro **zákonitosti vývoje nejmenších dětí** do 18 měsíců jsou taková rozhodnutí velmi problematická, protože se zde **předpokládá vytvoření úzkého vztahu k jedné pečující osobě** a neustálá proměna pečujících osob i celého prostředí a odlišností v reagování na potřeby dítěte problematizují nebo znemožňují vznik a upevnění takové citové vazby.

Dalším diskutabilním obdobím pro vhodnost střídavé péče o děti je **počátek školní docházky**. Problémy zde způsobují proměňující se výchovné styly, kdy ve dvou souběžně na dítě působících rodinách je odlišné hodno-

cení dítěte, způsob jeho motivace, podíl pomoci a samostatnosti při přípravě do školy apod. Dopady takové nesourodé péče jsou pro dítě nepříznivé a až teprve, když se projevují negativní důsledky, je řešení spočívající ve svěření do péče jednomu z rodičů znovu otevíráno. Problémy s tím spojené znamenají pro dítě zátěž a v opakovaném vyšetření všech příčin je znovu vráceno do hry o ně samotné. **Zakotvení střídavé péče, jako možnosti vyrovnání se s rodičovstvím po rozvodu, spíše ošetřuje práva a potřeby rodičů než dětí samotných.**

Úvaha nad různými peripetiemi rodinné výchovy by neměla působit jako katastroficky nastavený scénář, ale spíše jako plnohodnotné uvědomění si toho, jak může mateřská škola doplňovat a kompenzovat rodinné prostředí. **Jak cenná je určitá trvalost a kvalita ve vztazích s přehledným počtem dalších pečujících osob.** Tedy konkrétně by děti měly mít své dvě paní učitelky a ne, že se během dne – ráno a odpoledne – dostanou k dalším dvěma. Ve smyslu uvedených rodinných skutečností by měla mateřská škola argumentovat a stavět překážky proto, aby nebyla pro dítě anonymní, vztahově nepřehledná a roztříštěná. Učitelé by si měli být vědomi zásadní důležitosti, která spočívá ve **vytvoření opory a stability pro děti s nabídkou trvalého přirozeného vztahu, který rodinu podporuje.**

6. Rodiny a konkurenční výchovné vlivy vizuálních médií

Dotazy u rodičů na dobu, kterou stráví jejich děti před obrazovkou, nám dávají představu, že rodiny dětem umožňují média sledovat, ale skutečný rozsah tohoto vlivu nemůžeme pravdivě zjistit, protože rodiče všech společenských skupin vědí, že by neměli udávat nijak vysoký počet hodin, které děti stráví u obrazovky.

Nárůst vizuální percepce u dětí, kterou zmíněná média zprostředkovávají, se v posledních letech v rodinách běžně posunuje do batolecího věku především pro širokou nabídku DVD nahrávek. Dětem jsou nabízeny, vstávají-li dříve než rodiče, večer s nimi usínají a jsou k nim odkazovány často, když jsou příliš aktivní a rodiče dělají něco, kde by jim děti překážely. Argumentace, že jsou to pořady pro děti, mají sice nějakou hodnotu, ale dítě je tím vedené k pasivitě, jeho aktivita je tlumena a jsou omezovány možnosti být s rodičem v mnoha situacích, které by přinášely dítěti podněty k napodobování běžných denních činností. Takhle děti napodobují akční chování z příběhů, které sledují. **Rodiče si tedy jaksi ulevují od zátěže reago-**

vat, vysvětlovat, hledat možnost, jak od prvopočátku zapojit dítě do běžného rodinného života.

Rozšíření času stráveného s počítači v posledních letech velmi rychle narůstá proto, že v každé rodině existuje alespoň jeden, děti jsou obrazovkou přitahovány a napodobují rodiče, kteří u PC tráví značné množství času. I kdyby byly programy vybírány s poučeností, což se neděje, je dítě s přístrojem samo, je vtaženo mimo realitu.

V mateřské škole jsme mohli pozorovat **děti, které odejdou od PC a chovají se jaksi jinak.** Chodí, nepřítomně pozorují ostatní, nezapojují se poměrně dlouho do běžné hry a působí, jako by se vracely z „jiného světa“, často již plně do hry s dětmi vůbec nevstoupí.

7. Rodičům na dětech záleží

Úvahu o tom, že rodičům na dětech záleží, můžeme vnímat z mnoha úhlů pohledu, když například sledujeme, jak jsou ochotni věnovat dětem značnou finanční podporu a už od počátku cítí, že by měli investovat do „dětské kariéry“.

Zamysleme se však nad dvěma typickými projevy dnešních rodin s předškolními dětmi, a těmi jsou:

- stále vysoký počet žádostí rodičů o odklad školní docházky;
- přání rodičů, aby jejich děti navštěvovaly dostatek zájmových kroužků ve školní i mimoškolní produkci.

Rodiče si přejí, aby jejich dítě v životě dobře obstálo, a mají obavy ze všeho, co by to mohlo ohrozit. Snaží se rychle a co nejdříve zorientovat v tom, co by mohlo být předností jejich dítěte už po třetím roce jeho věku. Uvažují, v čem se lidé kolem nich nejlépe uplatňují, a obávají se, že když dítě nebude včas v nějakém směru trénované (rozvíjené), je v reálném nebezpečí, že v životě dobře neobstojí.

Dlouhodobý tlak rodičů na specializované kroužky, které mají podle jejich názoru mateřské školy nabízet, ukazuje na snahy rodičů začít s výukou dítěte co možná nejdříve a v dostatečné šíři a neohlížet se na dětské potřeby. Rozhodují se podle svých představ o tom, co je pro jejich dítě nejlepší, a chtějí na to odborníka. Nevěří, že své dítě dokáží takto rozvíjet sami, a někdy ani, že by to uměli učitelé v mateřských školách (Koťátková, 2008).

Rozdíly mezi větším a menším městem nejsou v těchto snahách rodičů významné. V roce 2001 se v průzkumu zájmu o kroužky s mimoškolní činností

ukázalo, že ve sledovaném vzorku dětí v Praze a Berouně je množství takto zapojených dětí naprosto srovnatelné (u dětí v Berouně byla návštěvnost ještě mírně vyšší).

Začátek docházky do základní školy vnímají rodiče jako velmi problematický krok, jako dvojnásobné zlo. Jednak pro dítě, protože nejčastěji argumentují tím, že chtějí prodloužit dětem dětství, jako by snad mělo začátkem školy skončit. A pro ně samotné, kdy je škola se svým způsobem práce chápána jako určité střetnutí rodinné bezstarostnosti se školními starostmi a podvědomé střetnutí vlastního idealizovaného vidění dítěte se závažností školou hodnoceného výkonu. **Současní rodiče sami často odkladem školní docházky prošli,** protože ty se nejvíce začaly objevovat v 80. letech 20. stol., kdy přitvrdilo transmisivně orientované školství.

Vyžadování odkladů školní docházky ukazuje nejspíš na obavy z odpovědnosti a ohrožení rodinného klidu, ale i na nedůvěru v dobrou úroveň dovedností dítěte potřebnou pro zvládnutí požadavků základní školy.

Úvaha nad důvody tohoto stavu by mohla směřovat k nekompetentnosti rodin připravit dítě do ZŠ, k existenci přehnaného perfekcionismu – jenom jedničky jsou přijatelné – nebo k nedůvěře v mateřské školy, že vůbec problematice dětí a jejich vzdělávání rozumí. V neposlední řadě by úvaha o důvodech měla směřovat k přetrvávajícímu stylu práce v základních školách, který je nedostatečně individualizovaný, zaměřený na jednotný výkon, kterého se rodiče obávají.

Je však možné pouze odsoudit rodiče, kteří se „v tom nevyznají“ a snaží se chránit dítě, nebo by přineslo efektivnější řešení společné uvažování o tom, co je možné pro změnu udělat v MŠ i ZŠ a v odborné informovanosti rodičů a učitelů?

Učitelka v MŠ by na základě hlubšího poznání měla pomoci dítě rozvíjet individuálně podle své průběžné pedagogické diagnostiky. Pracovat s ním transparentně, aby se i rodiče v její práci orientovali. Vybírat pro dětskou skupinu komplexní integrovaný způsob plánování (témata, projekty) a informovat o něm rodiče. Dávat rodičům kvalitní zpětnou vazbu o stavu rozvoje dítěte, vedenou myšlenkou sdělovat vše, v čem si dítě dobře vede, a ne jen když je něco v nepořádku. Podporovat dítě a minimalizovat obavy rodičů, že ve škole neobstojí. Jestliže totiž dítě zůstane v mateřské škole poté, co by již mělo být v ZŠ, velmi často cítí, že už mělo být někde jinde, ale že se mu nedostalo té důvěry, a to oslabuje mimo jiné i jeho celkové sebepojetí.

8. Dítě v proměně mateřské školy

Mateřská škola není jako první vzdělávací instituce pro dítě osamocená, reaguje a nadále bude citlivá na celkové změny školního vzdělávání v rovině společensko-politické, a to jak v české, tak i evropské dimenzi. Je pozitivní skutečností, že základní principy a cíle RVP PV a dalších RVP (ZV, SV) mají společně vnímané priority, což předpokládá kontinuální vzdělávací proces. Vlastní realizaci prověří čas. Mateřské školy by však měly vyvíjet iniciativu ve směru nabídky svých školních vzdělávacích programů základním školám všude tam, kde je zřejmá přímá návaznost MŠ na elementární třídy ZŠ. V těchto případech se také zajímat o ŠVP ZŠ, do které bude většina dětí přecházet. Vzájemná informovanost jak o RVP, tak o ŠVP obou stupňů vzdělávání (MŠ, ZŠ) by se měla v zájmu dětí určitě uskutečňovat.

Kurikulární reforma českého školství je implementována v jednotlivých RVP a **má některé společné znaky pro všechny stupně škol** (od mateřských po střední), jak je přiblížil Tomek (2007):

- pozitivní ovlivňování osobnostního rozvoje jakožto kvalitního lidského kapitálu;
- působení na utváření sociálních vztahů jakožto kvalitního sociálního kapitálu;
- působení na adaptabilitu a motivovanost k poznávání, učení a řešení;
- položení základů a vytváření klíčových kompetencí, jednoduše řečeno klíčových schopností a dovedností provázaných s dovednostmi je uplatňovat;
- působení na rozvoj osobní odpovědnosti;
- využívání maxima činnostního charakteru učení.

V posledních patnácti letech se přístupy k dětem v mateřských školách významně zaměřily na podporu osobnostního rozvoje a na individualizaci práce s dětmi i rodinami. Znamená to jednak velkou důvěru a podporu dítěti jakožto svébytné osobnosti, ale spolu s tím i důvěru ve formativní proces dětské skupiny, jehož kvalitu je nutné s profesionalitou utvářet a ošetřovat. Většina učitelů mateřských škol akceptuje rodiny, otevírá jim svoji práci a snaží se o transparentnost plánování vzdělávací práce i péče o děti. Stále však není jejich spokojenost se spoluprací rodičů úplná. **Častěji jsou rodiče spokojení s mateřskou školou než její učitelé s rodiči**. Nalézt neformální propojenost, která více spojí rodiče a učitele, bude nepochybně velkým přínosem pro děti, které tak budou moci prožít pocit propojenosti svých nejbližších lidí se svými novými lidmi – učiteli a dětmi. Mateřská

škola k tomu má jedinečnou příležitost díky dětské bezprostřednosti a pozitivnosti, která dokáže přirozeně lidi spojovat.

9. Společenství vrstevníků

Skupiny dětí v mateřských školách se v určitém smyslu proměňují, a i když je stále dost velké procento mateřských škol s tradičním rozdělením dětí do tříd podle věku, je i velmi povzbudivé, že ředitelky a učitelky dávají možnost vznikat i třídám věkově smíšeným. Vytváří se tak společenství s přirozenějšími motivačními a pomáhajícími aspekty, které dokáží **pod citlivým vedením utvořit ke vzdělávacímu obsahu i důležitý osobnostně sociální rámec pro mnohostranné sociální učení.**

Děti se zde mohou potkávat i s vrstevníky, kteří potřebují speciální přístupy. I když zpočátku vznikaly integrační možnosti v mateřských školách spontánně, v současnosti mají poměrně jasné zakotvení pro výhledově další možné kvalitativní změny, které tkví především v užší spolupráci se speciálními pedagogy. Situace v integrování dětí se speciálními potřebami vypadá v současnosti takto:

Děti předškolního věku se speciálními potřebami

Počet dětí postižených celkem	Docházejících do speciálních MŠ	Individuálně integrovaných v běžných MŠ
8 284	3 702	1 515 – nejčastěji s vadami: řeči: 604 (závažné až těžké) mentálními: 204 (z toho 21 těžkých) tělesnými: 160

Individuálně integrované děti do běžných mateřských škol podle území v České republice

Území a počet MŠ, které děti individuálně integrují			Počet dětí
Severovýchod ČR	–	123 MŠ	299
Moravskoslezsko	–	62 MŠ	235
Střední Morava	–	106 MŠ	227
Jihozápad	–	97 MŠ	209
Jihovýchod	–	96 MŠ	178
Střední Čechy	–	67 MŠ	145
Severozápad	–	54 MŠ	121
Praha	–	42 MŠ	101

(Statistická ročenka školství 2006)

Děti v mateřských školách se mají možnost spřátelit s dětmi, které jsou svým původem z odlišných kultur a zemí. Dotazováním v mateřských školách, které mají s dětmi jiných národností zkušenosti, bylo zjištěno, že učitelky stále přistupují k těmto dětem především intuitivně a se snahou individuálně jim podle možností pomoci, což je ale komplikováno počtem dětí ve třídě bez možnosti snížit jejich počet tam, kde jsou integrovány děti s neznalostí základů českého jazyka.

Děti se mohou v běžných mateřských školách nejčastěji potkávat v interkulturním soužití s dětmi:

vietnamskými	1 157	Převažuje trvalý pobyt rodin
ukrajinskými	484	50 % trvalý, 50 % přechodný
slovenskými	430	Převažuje trvalý pobyt rodin
ruskými	224	Převažuje trvalý pobyt rodin
čínskými	77	Převažuje trvalý pobyt rodin
německými	70	Převažuje trvalý pobyt rodin

(Statistická ročenka školství 2006)

Tři zmíněné posuny ve struktuře dětské skupiny v mateřské škole (věková heterogenita, integrace postižených dětí i dětí cizinců) a celkové osobnostní pojetí RVP PV nesou s sebou žádoucí proměnu kvality odborných, diagnostických a osobnostně sociálních kompetencí učitele mateřské školy.

Ve prospěch **přirozeného dětského učení** směřuje také **komplexní a integrované plánování** tematických nebo projektových celků, **které v sobě propojují jednotlivé vzdělávací oblasti** tak, že dovolují dítěti z různých úhlů pohledu prozkoumávat a v konkrétních činnostech ověřovat nabízené rozvíjející a vzdělávací obsahy. S takto pojatým integrovaným obsahem souvisí **stanovování cílů práce**, které komplexně obsáhnou rozvoj

dítěte a jsou natolik konkrétní, že mohou být **evaluovány prostřednictvím pedagogické reflexe**. Takto koncipovaná příprava a realizace pedagogické práce by měla být maximálně zpřístupněna rodičům, aby podle svých možností na ni s dětmi navazovali a sami měli možnost neformálního přispění. **Propojením práce školy a rodiny nejlépe pozitivně ovlivníme dítě pro ochotu se učit a přijmout školu do širšího rodinného společenství.**

Závěr

Rodiny procházejí proměnami, což bychom měli vzít jako fakt, ale nemyslet hned na závažnou krizi. Ztotožňuji se s prof. Matějčkem (2004) a jeho tvrzením, že „rodina je v krizi již tisíce let". V tomto názoru cítím sdělenou skutečnost, která vyjadřuje nelehké nalézání vyváženého a uspokojivého soužití všech členů rodiny a zajištění podmínek pro výchovu dětí. Vnější společenské konstelace tomu nikdy úplně ideálně nevycházejí vstříc, ale oproti historickým dobám má současnost v ČR pozici pro rodiny příznivou.

Můžeme přijmout názor uvedený v Národní zprávě o rodině (2004), že proměna vztahů v rodinách má v současnosti skokový charakter a z historického hlediska se velkou rychlostí mění její vnitřní uspořádání.

Akceptování autonomie osobnosti dítěte přineslo základní změnu paradigmatu výchovy a těžiště socializace se přesunulo z oblasti adaptace dítěte na řád společnosti do oblasti podněcování a rozvoje individuálních schopností a směřování k úspěšnému jedinci.

Z povahy učitelského povolání by nám mělo být blízké zajímat se o proměny a porozumět jim (protože výchova v rodinách je jiná, než ji učitelé znají ze svého dětství nebo počátků své praxe) a hledat možnosti, jak tuto výchovu skutečně efektivně doplnit. Současné pojetí mateřské školy s velkým prostorem pro autonomii nám v tom napomáhá.

Vyslovme některé **výchozí okruhy pro pedagogickou práci** v mateřských školách vhodné pro současné děti a jejich rodiny:

- Akceptovat dítě a rodiny bez předsudků a kritiky a zachovávat profesní etiku v práci s informacemi o dítěti a rodině.
- Dokázat reflektovat svoji práci ve vztahu k jejím cílům i k aktuálním potřebám dětí.
- Potřeby dětí rozkrývat individualizovaně, opakovaně a nesetrvávat u vytvořených představ o dítěti a jeho možnostech.
- Dokázat vnímat aktuální emocionální stav a empaticky na něj reagovat.

- Vedle vzdělávací práce nabízet přirozený vztah, který je zakotven ve vytvořené důvěře a je pro dítě a rodinu oporou.
- Utvořit podmínky pro rovnováhu mezi individuální spontánní seberealizací dítěte a vhodnou vzdělávací nabídkou.
- Nezatěžovat dítě střídáním většího počtu učitelek během dne. Rozmělňuje to vytváření silnějšího vztahu k jedné/dvěma učitelkám, jako nositelkám určitých pravidel soužití a hodnocení a ohrožuje to naplňování potřeby bezpečí, jistoty a vztahové důvěry.

Dětství není čekání a příprava na nějaký plnohodnotný dospělejší život, ale je to život sám a ten se odvíjí v každém dni, který má 24 hodin. Zajímejme se, jak děti žijí doma, a to proto, abychom s profesionální kvalitou a odpovědností naplnili čas, který dítě stráví v mateřské škole.

Literatura

Koťátková, S. *Dítě a mateřská škola.* Praha: Grada Publishing, 2008.

Matějček, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní.* Praha: Portál, 1994.

Matějček, Z. Rodina není v krizi. *Lidové noviny*, 2004, roč. 17, č. 27, s. VIII.

Matějček, Z. Nechtěné dítě na první pohled nepoznáme. *Psychologie dnes*, 2002a, roč. 8, č. 11.

Matějček, Z. Sourozenecké skupiny jako resilientní činitel u dětí v pěstounské péči. *Náhradní rodinná péče,* 2002b, roč. 5, č. 1.

Národní zpráva o rodině. Praha: MPSV, 2004.

Statistická ročenka ČR. Praha: ČSU, Scientia, 2006.

Statistická ročenka školství 2005/06 výkonové ukazatele. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2006.

Tomek, K. *Kurikulární reforma a její vliv na povolání učitele.* Příspěvek na semináři VÚP v Praze, 9. 10. 2007.

Koťátková, S. Širší kontext výchovy předškolního dítěte v České republice. *Pedagogická orientace* 2008, roč. 18, č. 3, s. 38–52. ISSN 1211-4669.

Autorka: PaedDr. Soňa Koťátková, Ph. D., katedra primární pedagogiky PedF UK Praha, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1, e-mail: `sona.kotatkova@pedf.cuni.cz`